

УДК 37(091)(477)-51Ващенко:37.035:172.15

ГРИГОРІЙ ВАЩЕНКО І НАШ ЧАС, АБО ЧИ АКТУАЛЬНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИКО-ОСВІТНЯ СПАДЩИНА В ОБСТАВИНАХ ВОЄННОГО СТАНУ?

Наталія Дічек, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки НАПН України.

ORCID: 0000-0002-2185-3630

E-mail: n.p.dichek@gmail.com

Зроблено спробу довести, що у контексті ситуації воєнного стану, що тягнеться в Україні вже третій рік внаслідок агресивних дій РФ, як ніколи раніше за добу суверенного буття нашої держави стали затребуваними думки творця національно орієнтованої концепції виховання українців-патріотів педагога Григорія Ващенка (1878–1967).

Виокремлено головні завдання національно-патріотичного виховання, ефективно втілені у вихованні поколінь української емігрантської молоді, починаючи із середини ХХ ст. і донині. Актуалізовано концепти, що можуть бути конструктивно використані сучасними освітянами.

Ключові слова: Григорій Ващенко; національно-патріотичне виховання; рідна мова; історична пам'ять; гідність, героїзм; фізичний гарт; національна самоідентифікація.

HRIGORY VASHCHENKO AND OUR TIME, OR IS THE UKRAINIAN HISTORICAL AND EDUCATIONAL HERITAGE RELEVANT IN THE CIRCUMSTANCES OF MARTIAL LAW?

Natalia Dichek, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of History and Philosophy, Institute of Pedagogy National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

ORCID: 0000-0002-2185-3630

E-mail: n.p.dichek@gmail.com

An attempt has been made to prove that in the context of the martial law situation, which has been dragging on in Ukraine for the third year as a result of Russia's aggressive actions, the thoughts the outstanding educator Hrigory Vashchenko (1878–1967), have become in demand like never before during the period of the sovereign existence of our state. He created nationally oriented concept of educating Ukrainian patriots in the middle of the XXth cen., but they are of topical interest. The educational instructions he formulated, addressed to Ukrainian youth and their educators, holistically cover the process of formation of national consciousness and patriotism, from birth to adulthood.

Based on the textual analysis of G. Vashchenko's works and their contextual understanding, the main tasks of national-patriotic education are highlighted, effectively embodied in the education of generations of Ukrainian emigrant youth, starting from the mid-twentieth century up to this day. According to the purpose of the article, for updating, the following conceptual G. Vashchenko's provisions are picked out: preservation and promotion of the native language and national culture, which determine Ukrainian spirituality and are spiritual factors in the build-state; transmission of historical knowledge about the heroic path of the struggle of Ukrainians for their independence, which, on a psycho-emotional, conscious level, firstly, influences the national self-identification of young

people, their historical memory, and secondly, charges young Ukrainians with examples of the heroic deeds of their ancestors, motivates the expediency of not only forming strong nationally oriented beliefs, but also exercising physical and volitional training to defend the independence of their native land.

Keywords: *Hrigrory Vashchenko; national-patriotic education; native language; historical memory; dignity; heroism; physical training; national self-identity.*

В умовах інформаційної війни, яку впродовж років веде проти України сусідня держава-агресор, питання історичної пам'яті, оцінювання подій і фактів минулого у контексті тенденційного маніпулювання ними, задіяння виховного потенціалу історичного знання у військово-патріотичному вихованні дітей і молоді набувають усе питомішого значення. Актуалізується необхідність невпинно сприяти формуванню в молодих українців національно-патріотичних настроїв, постійно і цілеспрямовано впливати на формування у них національно орієнтованої громадянської свідомості, підпорядкованої національним цінностям та інтересам [21; 27]. Вважаємо доцільним у цьому сенсі і перманентне звернення до віковичної мудрості національної педагогічної думки, репрезентованої у працях її видатних представників. Таке концентроване знання слід у різний спосіб активно транслювати, бо воно здатне мотивувати нинішнє й майбутнє покоління пам'ятати про непростий історичний шлях нашого народу до незалежності, надихати на патріотичні вчинки і поведінку.

В аспекті зазначеного звернемося до постаті та виховних ідей народженого землею Чернігівщини визначного педагога-патріота і державника, професора Григорія Григоровича Ващенка (1878–1967), чії ідеї, переконані, доцільно згадувати й актуалізувати для реалізації сучасних виховних завдань, викладених у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022). Його формування як національно свідомої особистості розпочалося наприкінці XIX ст., тобто у час, коли викристалізувалася українська національна ідея та визначалася окремішність нашої національної ментальності, активізувався розвій української культури як специфічного культурно-духовного утворення, як чинника державотворення. Проголошені тоді такі ціннісні засади майбутньої вільної української школи, як рідномовна освіта, усебічне вивчення історії і традицій нашого етносу, засвоєння православних релігійно-етичних постулатів, залишаються ключовими і досі.

Підкреслюючи у своїх творах історичний контекст прагнень українців до самостійного, незалежного буття, Г. Ващенко напрочуд актуально визначив головною причиною усіх припущених в історії українського державотворення помилок «недостатню любов до Батьківщини або й відсутність такої любові у її керівників і частини населення» [2, с. 5], а найрадикальнішим засобом боротьби з таким явищем визнав українську школу [3, с. 5]. Вивчення його педагогічної спадщини доводить той великий вплив, який справили на нього філософські ідеї Григорія Сковороди, етнопедагогічні погляди Костянтина Ушинського, патріотичні твори Тараса Шевченка. Водночас твори Г. Ващенка демонструють його широку обізнаність із досягненнями світової педагогічної думки, заглибленість у дослідження етнотрадицій і етнопсихологічних особливостей українців, що уможливило розвиток і продовження ним вітчизняної педагогічної традиції. Артикулюванням пов'язаності розбудови національної держави із підтриманням та поступом національної за мовою і духом освіти, педагог продовжив розроблення «витвореної у продовж віків власної національної педагогічної традиції» українців [24, с. 4].

З поміж інших відомих українських педагогів Г. Ващенко яскраво виділяється саме посиленням патріотичним напруженням виголошених ним виховних ідей, у першу чергу періоду 1940–1960-х років національно-патріотичного виховання в системі освіти України., коли утворена після 1945 р. в обставинах еміграції Спілка Української молоді (СУМ) запросила його скласти своєрідні повчальні рекомендації щодо шляхів виховання молодих поколінь українців. У такий спосіб вже 1946 р. і з'явилася тепер добре відома праця педагога «Виховний ідеал». Стисло, у формі гасла, для Григорія Григоровича і для будь-якого українця цей ідеал мав окреслюватися тезою «Служба Богові і Батьківщині» [1, с. 183]. Зауважимо: вже в середині ХХ ст. він наголошував, що для розуміння національного виховного ідеалу треба послуговуватися знанням загальноєвропейських канонів, оскільки Україна – частина Європи.

Від того часу ще понад 20 плідних років педагогічної і громадської діяльності Г. Ващенко віддав на потреби національно орієнтованого виховання української емігрантської молоді і фактично став її духовним наставником [17, с. 368–369]. За Г. Ващенко етнічний патріотизм полягає у відстоюванні рідної мови, формуванні поколінь патріотів-громадян-державників засобом цілеспрямованого виховного впливу, просякнутого любов'ю до Батьківщини та усвідомленим прагненням її незалежності. Наявність цієї характерної ознаки педагогічної спадщини вченого і вмотивовує потребу її переосмислення і використання в умовах викликів воєнного стану для випрацювання і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей [20].

Про різні психолого-педагогічні аспекти виховної концепції Г. Ващенко вже висловлювали свої авторські судження А. Бойко (2002), А. Бугайцева (2000), О. Вишневський (1996), О. Джус (2016), Н. Дічек (2005), В. Довбня (2013), О. Любар (2003), Л. Петренко (2015–2020), А. Погрібний (1993), І. Руснак (2016), О. Третяк (2023), М. Чепіль (1997), О. Шокало (2023).

Найближче до розкриття питань саме патріотичного виховання української молоді за Г. Ващенко підійшли С. Головчук (2012), Н. Дічек (2003), І. Зайченко (2018), А. Маслюк (2019), О. Третяк (2023), В. Яковенко (1999).

Із зазначеного вочевидь постає, що основні інтерпретаційні студії, присвячені спадщині педагога, здійснено переважно до початку агресії рф проти України, тому варто актуалізувати його міркування у вимірі нинішніх суспільно-політичних реалій, коли українським освітянам стануть в нагоді слухні, цілком своєчасні настанови видатного виховника.

Мета статті – виокремити для актуалізації концептуальні положення щодо виховання патріотизму, сформульовані у творах Григорія Григоровича Ващенко, що можуть бути конструктивно використані сучасними вихователями у формуванні патріотично орієнтованої молоді.

Отже, в ситуації воєнного стану, що тягнеться вже третій рік, як ніколи раніше за добу суверенного буття Української держави, стали затребуваними ті думки педагога, що він адресував молоді, її вихователям, освітянам щодо головних завдань національно-патріотичного виховання. В їх основу, вважав Григорій Григорович, має бути закладено ідею збереження української духовності, сприяння поступу рідної мови та культури, формування поколінь національно свідомих і фізично загартованих

громадян, здатних обстоювати незалежність рідної землі. Ці ідеї узгоджуються із потребами сьогодення, зокрема із засадами новітньої державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Прийнятий у грудні 2022 р. однойменний Закон України, зумовлений обставинами збройної агресії країни-окупанта проти України, акцентує на потребі посилення національно-патріотичного виховання, що розглядається як «наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України» [18].

Визнаючи, що в середовищі української діаспори й донині панує високий патріотичний потенціал, до формування якого доклалися і Г. Ващенко, і його численні духовні вихованці, про що згадується у різних мемуарах [16; 13], вважаємо, що погляди вченого на принципи виховання патріота-державника не втратили свого значення своєрідних виховних орієнтирів. І досі створена Г. Ващенком програмова праця «Виховний ідеал» [1] визначає ідейну платформу діяльності Спілки української молоді за кордоном. Про це переконливо пише наша сучасниця професор О. Джус. Вона дослідила вплив, який справив Г. Ващенко на становлення виховної системи в діаспорі і дійшла висновку: «Зусиллями освіченої української громадськості в державах Західної Європи й Америки в другій половині ХХ століття була створена одноцільна, єдина для всієї системи освітньо-виховних закладів концепція національного виховання, спрямована на збереження ідентичності українців, розпорошених по всьому світу. Її теоретичним підґрунтям виявилася педагогічна концепція Г. Ващенка, головні положення якої є важливою основою для виховання національно свідомого громадянина незалежної української держави» [15, с. 121].

Схожих узагальнень дійшов й інший дослідник професор І. Руснак. Він зокрема виснував, що українська діаспора Канади і США, використовуючи виховні ідеї Г. Ващенка в діяльності громадських молодіжних організацій і товариств, зуміла вберегти значну частину дітей і молоді від асиміляції, сформувані в них високі громадянські якості, почуття любові до своєї історичної батьківщини України, прагнення пізнавати її культуру, історію, вивчати українську мову і користуватися нею у своєму житті [25, с. 175]. Навіть у складних реаліях країн, де мешкають етнічні українці, засобом доцільно організованого національно-патріотичного виховання молоді можливо забезпечувати динамічність етнокультурної спільноти і в ХХІ ст., стверджує науковець.

Здійснений автором цієї статті аналіз творів Г. Ващенка дає підстави виділити такі, обґрунтовані ним, виховні концепти, практично і теоретично важливі у наш час:

– ранній, ще в перші роки життя дитини, у колі родини, початок формування в неї любові до Батьківщини, до архетипічно властивих традицій, рідної мови, пісень, звичаїв, природи (за Ващенком – це тип стихійного або неусвідомленого патріотизму) [10, с. 248]. «Українська дитина у 3–4 роки має знати, що її Батьківщина це Україна» – повчав українців діаспори педагог [1, с. 19], а втім це звучить доцільно й для нашого сьогодення;

– антикомуністична / антисоветська ідеологічна спрямованість виховання,

орієнтованого на пріоритет національних інтересів у купі із завданням надавати виключно вагомого значення трансляванню (вивчення, викладання і популяризація) та вкоріненню у свідомості українців невикривленої історії України як засобу, що слугує національному державотворенню [3, с. 16], і разом з тим сприяє виробленню свідомого патріотизму, бо здорова національна пам'ять «підносить нашу національну свідомість» [3, с. 14]. Пам'ятати своє минуле – це означає шанувати своїх героїв, які віддали себе служінню Батьківщині, а їхні вчинки мають ставати зразками до наслідування. Для нас герої сьогодення – це військові ЗСУ, які захищають нашу Україну. Додамо також, що антикомуністична спрямованість спадщини Г. Ващенка для сучасної України виявилася пророчо-випереджальною: лише із здобуттям незалежності, а особливо яскраво – після Євромайдану, розпочався процес декомунізації, законодавчо оформлений у чотирьох Законах України, прийнятих 2015 р. [19];

– виховання на засадах християнської релігійної ідеології як ідеології любові, що однак не суперечить пропагуванню *збройної* боротьби на оборону Батьківщини [8, с. 157], та відповідає обстоюваній педагогом необхідності дієвості любові [7, с. 173]. На думку Г. Ващенка, формування національного світогляду, який для українців традиційно має не матеріалістичне, а ідеалістичне підґрунтя, формування національної свідомості має відбуватися лише на ґрунті християнства, бо лише так «можна збудувати позбавлену суперечностей ієрархію вартостей, що забезпечує гармонійність і суцільність характеру» особи [9, с. 192]. Сьогодні, задля консолідації громадян України можливо й не доцільно протиставляти різні конфесії, а втім формування моральних засад особистості має базуватися на загальнолюдських морально-етичних канонах, на традиційних для українського народу людських чеснотах;

– проголошення пріоритету «широкої і ґрунтовної освіти» (бажано вищої), ... «європейської культури і науки» [8, с. 157], що озброїть її носіїв-патріотів знаннями, необхідними для ефективної розбудови Соборної України.

Дещо інакше до визначення чинників національно-патріотичного виховання молоді підійшла автор дисертації «Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенка (1878–1967)» (2012) Світлана Головчук, яка виокремила і обґрунтувала значущість декларування Г. Ващенком:

- ідеї взаємозалежності морального здоров'я сім'ї і морального стану всього суспільства;
- ствердження важливості організації цілеспрямованої в дусі патріотизму шкільної та позашкільної діяльності дітей і молоді, що має реалізуватися через вивчення історії та географії України, української літератури, народної творчості, а також забезпечення національної атрибутики в шкільному середовищі;
- обґрунтування доцільності створення різноманітних юнацьких громадських об'єднань з національно спрямованим стрижнем діяльності. У національно-патріотичному вихованні Г. Ващенко дійсно надавав особливого значення дитячо-юнацьким спортивним організаціям, де можна плекати борців за свободу Батьківщини [14, с. 14; 17].

Узагальнено задум педагога мав здійснюватися у кілька етапів і на різних рівнях. Він вважав, що виховання патріотизму має починатися в сім'ї, де дитина прилучається до рідної мови, фольклору, до звичаїв та обрядів. Свою роль, зазначав учений, повинні відігравати і дошкільні заклади, де урізноманітнюється робота з формування патріотизму. Наступним етапом стає шкільне середовище, яке має бути пройняте

любов'ю до держави. Цьому повинні сприяти і зміст навчальних предметів, серед яких педагог особливо виділяв історію, географію, українську літературу, і вивчення зразків народної творчості, і позашкільна діяльність з дітьми і молоддю. На етапі шкільної юності молоді патріоти мають долучитися до діяльності різних національно орієнтованих громадських молодіжних об'єднань, що поглибить розуміння етнічної єдності, формування національних пріоритетів.

Ґрунтуючи свої виховні ідеї на сучасних йому психологічних засадах вивчення особистості, професор обстоював важливість формування у майбутніх патріотів-державників волі й характеру, зокрема таких рис, як гідність, сміливість, наполегливість, витривалість, вміння керувати своїм тілом як зряддям духу, у поєднанні із обов'язковим фізичним ґартом.

Причому, учений виокремлено говорить про гідність [9, с. 183], зокрема про національну гідність як чи не про найвищий рівень особистої людської гідності [28], бо, на його думку, поважаючи себе як особистість, людина «поважає себе як члена нації, члена того народу, серед якого вона народилася, якому зобов'язана своєю мовою, основами світогляду, від якого засвоїла традиції» [4, с. 30]. Однак справжня гідність, окрім шани до честі свого народу, яку не можна заплямувати, передбачає й пошану до інших народів та їхніх прав [4, с. 30].

Оскільки Г. Ващенко відкрито спрямовував молодь на мужню боротьбу, навіть із зброєю в руках, за незалежність України, то акцентував увагу на формуванні якостей особистості, необхідних у боротьбі за національну ідею. Найчастіше він звертався до таких чинників виховання людини, як воля, переконання та цілеспрямованість, бо без волі й переконань людину легко можна зробити «рабом випадку і сторонніх впливів» [9, с. 183].

Поряд з іншими якостями громадянина-патріота педагог наголошує на необхідності виховання молоді в дусі героїзму, жертвовності на благо нації. Звертаючись до твору М. Гоголя, герой якого Тарас Бульба, у свій передсмертний час, охоплений полум'ям катівного вогнища, радіє з порятунку побратимів, Г. Ващенко обстоює думку, що письменнику вдалося схопити саму сутність героїзму – перемоги духу над тілом, перемоги патріотичної ідеї над особистим, егоїстичним началом людини. Апогеєм виховно-патріотичної концепції педагога вважаємо твердження, що «щастя не може бути критерієм поведінки людини, таким критерієм може бути лише гідність, ідейна повнота життя» [5, с. 35]. Він доходить висновку, що героїзм виявляється не лише в дії, а й в її мотивації, в її ідейному підґрунті, адже героїчним вчинок є лише за умови, що в його основі лежить служіння ідеї [5, с. 34].

Нагадаємо, що у своїх виховних міркуваннях Г. Ващенко виходив із тези: кожна нація живе самостійним державним і культурним життям, вільно розвиваючи й виявляючи свої етнічні особливості, прагне до мирного співробітництва з іншими народами. Згадані думки вченого сув'язні із положеннями сучасної Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022), де зазначено, що «національно-патріотичне виховання не повинно формувати ідеї культурного імперіалізму, тобто способу споглядання світу лише очима власної культури. Ця Концепція виходить з ідеї об'єднання різних народів, національних, етнічних та релігійних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбанями,

забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток» [20].

Оскільки навіть у середині ХХ ст. вчений беззастережно вірив у створення в майбутньому незалежної Української держави, то й писав про потреби виховувати для її розбудови у громадян почуття патріотизму. Своє тогочасне завдання убачав у визначенні основ національного виховання, які українці мали зберегти в еміграції, аби, з поваленням комуністичного режиму в Україні, розбудувати освіту, що ґрунтувалася б на українських національних традиціях і ментальності. Як визначає сучасний психолог А. Маслюк, Г. Ващенко «спрацював на випередження, бо виховання молоді у руслі свідомого патріотизму – це мудра інвестиція на шляху до незалежності України» [21, с. 81]. Переконані, що Г. Ващенко був би втішений, знаючи що окреслені ним засади такого виховання, перевіреного на поколіннях емігрантської молоді, необхідні сучасникам.

Наголосимо, що у творах Григорія Григоровича відбито подальший розвиток національної філософії освіти щодо виховання патріотизму, але не лише у соціально-політичному аспекті, а й у суто педагогічному. Вимоги сьогодення щодо формування патріотів-громадян-державників теж включають чинники, визначені ще нашими попередниками, зокрема й Г. Ващенко [22; 23].

Своєю національно орієнтовною педагогічною і громадською діяльністю в еміграції Григорій Ващенко не лише мурував підвалини сприйняття й усвідомлення пересічними співвітчизниками своєї національної ідентичності, що було конче необхідно, а й залишив зразки дієвих патріотичних вчинків, здатних надихати нащадків. Його особистий патріотизм був безумовно палким і дієвим. Працюючи від кінця 1945 р. професором педагогіки у створеному українцями-емігрантами в Мюнхені Українському вільному університеті (УВУ), а від 1950 р. – ректором Української богословської академії, Григорій Григорович проводив активну громадсько-педагогічну роботу з виховання молоді української діаспори. З позицій антикомунізму він часто виступав з доповідями політико-виховного спрямування перед членами Спілки Української Молоді (СУМ), відвідував з лекціями літні табори цієї організації, писав на її замовлення освітньо-пропагандистські статті до сумівського журналу «Авангард» [12; 13; 16; 17; 26].

Саме у роки еміграції Г. Ващенко зробив визначний теоретичний внесок у розвиток національної ідеї і педагогіки, відображений у близько 50 працях, виклавши у них концептуальні підходи до національного виховання українців, зокрема основи виховання патріота-державника, стверджуючи, що українцям потрібна «державницьки зорієнтована українська національна педагогіка» [2].

До зразків незламності духу і віри у вільне майбутнє своєї Батьківщини відносимо розроблення Г. Ващенко ще 1957 р. «Проекту системи освіти в самостійній Україні». Важливо зауважити – це рік, коли СРСР вивів на орбіту перший супутник Землі, тобто рік його науково-політичного тріумфу, що навіть у мріях не міг узгодитися з фантастичним за таких політичних умов проектом «мрійника» Г. Ващенка, який, тим не менше писав, що утворення самостійної української держави, насамперед потребуватиме «розбудови своєї національної освіти» як запоруки успіху утвердження своєї державності [11, с. 142].

У запропонованій вченим структурі системи освіти у вільній Україні – новаторська пропозиція розпочинати початкове навчання з 6 років, що відповідало

тогочасним новітнім західноєвропейським тенденціям в освіті. На особливе поцінування заслугове вимога педагога щодо організації окремої академії педагогічних наук. Доречно зазначити, що ідею створення педагогічної академії Г. Ващенко вперше висунув ще 1917 р. на 2-му Всеукраїнському учительському з'їзді, що проходив у Києві. Він розглядав забезпечення високого рівня наукової роботи в галузі теоретичної педагогіки як «одну з найважливіших умов доброї постави освіти» [11, с. 61], яку тлумачить державотвірним чинником.

Вважаємо, що цілеспрямована, національно орієнтована викладацька, громадська, просвітницька діяльність вченого-педагога є, по-перше, прикладом особистого внеску в українське державотворення. По-друге, обґрунтовані ним ідеї щодо розвою національної освіти українців заклали підвалини філософії національної освіти на майбутнє. По-третє, окреслені Г. Ващенко засади національно-патріотичного виховання молоді залишаються актуальними і запитаними нинішньою педагогічною практикою, що здійснюється в умовах військового стану в Україні.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в активному поширенні та використанні ідей Г. Ващенко у розробленні конструктивних рекомендацій з формування патріотів України, і насамперед – у позанавчальній роботі з дітьми, в організації юнацьких і молодіжних об'єднань різного рівня, які б вирізнялися чіткою національно-патріотичною спрямованістю.

Пристаємо й до пропозицій професорів О. Джус та І. Руснака щодо вивчення діяльності літніх молодіжних таборів у Канаді і США, розширенню взаємообміну виховним досвідом між громадськими молодіжними організаціями України та української діаспори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. Т. 1. 191 с.
2. Ващенко Г. Г. Виховання любові до Батьківщини. Лондон: ЦК СУМу у В. Британії, 1954. 40 с.
3. Ващенко Г. Г. Хвороби в галузі національної пам'яті. Київ: Школяр, 2003. Т. 5. С. 6–16.
4. Ващенко Г. Г. Гідність особиста і національна. Київ: Школяр, 2003. Т. 5. С. 27–30.
5. Ващенко Г. Г. Героїзм. Київ: Школяр, 2003. Т. 5. С. 31–35.
6. Ващенко Г. Г. Третє покоління. Київ: Школяр, 2003. Т. 5. С. 147–155.
7. Ващенко Г. Г. Завдання національного виховання української молоді. Київ: Школяр, 1999. Т. 5. С. 170–176.
8. Ващенко Г. Г. Ідеологічні засади Спілки Української молоді. Київ: Школяр, 2003. Т. 5. С. 156–166.
9. Ващенко Г. Г. Виховання волі й характеру: підручник для педагогів. Київ: Школяр, 1999. Т. 3. 385 с.
10. Ващенко Г. Г. Родинне виховання до трьох років. Київ: Школяр, 2003. Т. 5. С. 246–249.
11. Ващенко Г. Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. Дрогобич, 1997.
12. Ващенко Г. Моя автобіографія. *Освіта*. 1996. 20 листопада. С. 12.
13. Ващенко Г. Твори. Т. 6: Спогади. Статті. Київ: Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Григорія Ващенко, 2006. 443 с.
14. Головчук С. Ю. Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенко (1878–1967): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2012. 31 с.
15. Джус О. Григорій Ващенко і формування української виховної системи в діаспорі. *Обрії*. 2018. № 1(46). С. 118–121.
16. Дейоркшир О. Спогади про Григорія Ващенко. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 2–3. С. 149–154.
17. Дічек Н. П. Григорій Григорович Ващенко. *Українська педагогіка у персоналіях*: навч. посіб. Київ: Либідь, 2005. Кн. 2. С. 365–374.

18. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
19. Закони України про декомунізацію (всі – 2015 р.): Закони України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (закон № 314-VIII); Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945» (закон № 315-VIII); Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (закон № 316-VIII); Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (закон № 317-VIII).
20. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України 06.06.2022 року № 527. URL: <https://rnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiia-natsionalno-patriotychnoho> (дата звернення: 20.03.2024).
21. Маслюк А. М. Психологічний аналіз доробку Г. Ващенка щодо виховання патріотизму особистості. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v10/i33/9.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
22. Петренко Л. Актуальні питання української національної системи виховання у науково-педагогічній спадщині Г. Ващенка. *Педагогічні науки*. Полтава, 2019. № 86. С. 54–59.
23. Петренко Л. М. Григорій Ващенко: духовно-моральне виховання та освіта молоді: монографія. Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2020. 410 с.
24. Погрібний А. Педагогічні концепції видатного вченого – державника. *Освіта України*. 2003. № 28–29 (15 квітня). С. 4–5.
25. Руснак І. Втілення ідей Григорія Ващенка в діяльності громадських молодіжних організацій західної української діаспори. *Гірська школа українських Карпат*. 2016. № 165. С. 171–175.
26. Сеньовська Н. Л., Нестайко І. М. «Виховний ідеал» (1946) Григорія Ващенка – про різницю між українцями та росіянами: невтрачена актуальність. 2023. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29021/1/10_Senovska_Nestajko.pdf (дата звернення: 30.03.2024).
27. Третяк О. П. Виховання громадянина-патріота в умовах реалізації завдань концепції «Нова українська школа»: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 145-й річниці від дня народження Г. Ващенка, 15.03.2023 / уклад. О. Е. Жосан. Кропивницький: КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського», 2023. С. 247–251.
28. Шокало Олександр. Григорію Ващенку – 145: «З особистою гідністю міцно зв'язана гідність національна». *Український світ*. 2023. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/11519.html> (дата звернення: 20.02.2024).

REFERENCES

1. Vashchenko, H. (1994). *Vykhovnyi ideal: pidruchnyk dlia pedahohiv, vykhovnykiv, molodi i batkiv*. Poltava: Red. haz. "Poltavskiy visnyk", Vol. 1 [in Ukrainian].
2. Vashchenko, H. H. (1954). *Vykhovannia liubovi do Batkivshchyny*. London: TsK SUMu u V. Britanii [in Ukrainian].
3. Vashchenko, H. H. (2003). *Khvoroby v haluzi natsionalnoi pamiaty*. Kyiv: Shkoliar, Vol. 5, 6–16 [in Ukrainian].
4. Vashchenko, H. H. (2003). *Hidnist osobysta i natsionalna*. Kyiv: Shkoliar, Vol. 5, 27–30 [in Ukrainian].
5. Vashchenko, H. H. (2003). *Heroizm*. Kyiv: Shkoliar, Vol. 5, 31–35 [in Ukrainian].
6. Vashchenko, H. H. (2003). *Tretie pokolinnia*. Kyiv: Shkoliar, Vol. 5, 147–155 [in Ukrainian].
7. Vashchenko, H. H. (1999). *Zavdannia natsionalnoho vykhovannia ukrainskoi molodi*. Kyiv: "Shkoliar", Vol. 5, 170–176 [in Ukrainian].
8. Vashchenko, H. H. (2003). *Ideolohichni zasady Spilky Ukrainskoi molodi*. Kyiv: Shkoliar, Vol. 5, 156–166 [in Ukrainian].
9. Vashchenko, H. H. (1999). *Vykhovannia voli y kharakteru*. Kyiv: Shkoliar, Vol. 3. [in Ukrainian].
10. Vashchenko, H. H. (2003). *Rodynne vykhovannia do trokh rokov*. Kyiv: Shkoliar, Vol. 5, 246–249 [in Ukrainian].
11. Vashchenko, H. H. (1997). *Proiekt systemy osvity v samostiinii Ukraini*. Drohobych [in Ukrainian].
12. Vashchenko, H. (1996). *Moia avtobiohrafiiia. Osvita, 20 lystopada, 12* [in Ukrainian].
13. Vashchenko, H. (2006). *Tvory*. Vol. 6: Spohady. Statti. Kyiv: Vseukrainske pedahohichne tovarystvo

- im. Hryhoriia Vashchenka [in Ukrainian].
14. Holovchuk S. Iu. (2012). Problema vykhovannia patriota-derzhavnyka u pedahohichnii spadshchyni Hryhoriia Vashchenka (1978–19670). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
 15. Dzhus, O. (2018). Hryhorii Vashchenko i formuvannia ukrainskoi vykhovnoi systemy v diaspori. *Obrii*, 1(46), 118–121 [in Ukrainian].
 16. Deiorshyr, O. (2003). Spohady pro Hryhoriia Vashchenka. *Praktychna psykhohiia ta sotsialna robota*, 2–3, 149–154 [in Ukrainian].
 17. Dichek, N. P. (2005). Hryhorii Hryhorovych Vashchenko. U.: Ukrainska pedahohika u personaliiakh. Kyiv: Lybid, Kn. 2, 365–374 [in Ukrainian].
 18. Zakon Ukrainy “Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti” vid 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukrainian].
 19. Zakony Ukrainy pro dekomunizatsiiu (vsi – 2015 r.): Zakony Ukrainy “Pro pravovyi status ta vshanuvannia pamiaty bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti” (zakon No. 314-VIII); Zakon Ukrainy “Pro uvichnennia peremohy nad natsyzmom v Druhii svitovii viini 1939–1945” (zakon No. 315-VIII); Zakon Ukrainy “Pro dostup do arkhiviv represyvnnykh orhaniv komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917–1991 rokiv” (zakon No. 316-VIII); Zakon Ukrainy “Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystychnoho) totalitarnoho rezhymiv ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky” (zakon No. 317-VIII) [in Ukrainian].
 20. Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy. Zatverdzhena Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 06.06.2022 roku No. 527. URL: <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiiia-natsionalno-patriotychnoho> [in Ukrainian].
 21. Masliuk, A. M. (2016). Psykhohichnyi analiz dorobku H. Vashchenka shchodo vykhovannia patriotyzmu osobystosti. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v10/i33/9.pdf> [in Ukrainian].
 22. Petrenko, L. (2019). Aktualni pytannia ukrainskoi natsionalnoi systemy vykhovannia u naukovopedahohichnii spadshchyni H. Vashchenka. *Pedahohichni nauky*. Poltava, 86, 54–59 [in Ukrainian].
 23. Petrenko, L. M. (2020). Hryhorii Vashchenko: dukhovno-moralne vykhovannia ta osvita molodi. Poltava: PNU im. V. H. Korolenka [in Ukrainian].
 24. Pohribnyi, A. (2003). Pedahohichni kontseptsii vydatnogo vchenoho – derzhavnyka. *Osvita Ukrainy*, 28–29 (15 kvitnia), 4–5 [in Ukrainian].
 25. Rusnak, I. (2016). Vtilennia idei Hryhoriia Vashchenka v diialnosti hromadskykh molodizhnykh orhanizatsii zakhidnoi ukrainskoi diaspori. *Hirska shkola ukrainskykh Karpat*, 165, 171–175 [in Ukrainian].
 26. Senovska, N. L., Nestaiko, I. M. (2023). “Vykhovnyi ideal” (1946). Hryhoriia Vashchenka – pro riznytsiu mizh ukrainsiamy ta rosiianamy: nevtrachena aktualnist. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29021/1/10_Senovska_Nestajko.pdf [in Ukrainian].
 27. Tretiak, O. P. (2023). Vykhovannia hromadianyna-patriota v umovakh realizatsii zavdan kontseptsii “Nova ukrainska shkola”: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kropyvnytskyi: KZ “KOIPPO imeni Vasylia Sukhomlynskoho”, 247–251 [in Ukrainian].
 28. Shokalo, Oleksandr. (2023). Hryhoriuu Vashchenku – 145: “Z osobystoiu hidnistiu mitsno zviazana hidnist natsionalna”. *Ukrainskyi svit*. URL: <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/11519.html> [in Ukrainian].